

Michał Sajewicz

Desubstantywne osobowe nazwy subiektów własności z formatem sufiskalnym w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny

Acta Polono-Ruthenica 5, 235-264

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Sajewicz
Instytut Filologii Słowiańskiej
UMCS

**Desubstantywnie osobowe nazwy subiektów właściwości
z formantem sufiksalnym
w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny**

I. Uwagi wstępne

Celem niniejszego artykułu jest opis desubstantywnych osobowych nazw subiektów właściwości, czyli nosicieli cech [11, s. 32-34; 10, s. 390-392] w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny¹. Szczególny nacisk położono na ustalenie liczebności i aktywności poszczególnych typów słowotwórczych (TS). Dokonano także analizy semantycznej wyodrębnionych derywatów z uwzględnieniem nie tylko ich znaczenia leksykalnego, ale także wartości emocjonalnej. Dużo uwagi poświęcono ponadto dystrybucji poszczególnych formantów oraz opisiowi najważniejszych zjawisk morfonologicznych towarzyszących słowotwórstwu badanych nazw subiektowych. Derywację odrzeczownikowych nazw subiektów cech w badanych gwarach ukazano na tle pozostałych gwar białoruskich.

Bazę materiałową pracy stanowią wyłącznie osobowe nazwy subiektów właściwości z formantami sufiksalnymi poświadczone w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Materiał pochodzi z 42 wsi leżących na terenie trzech gmin, a mianowicie Michałowa (15 wsi), Narewki (21 wsi) i Białowieży (6 wsi), przy czym trzy uwzględnione w siatce punktów miejscowości, a mianowicie Łuka, gm. Narewka, oraz Boltryki i Rudnia, gm. Michałowo, w chwili obecnej już nie istnieją, ponieważ zostały zlikwidowane w czasie budowy zbiornika wodnego Siemianówka (1977–1988). W artykule zostały wykorzystane

¹ Za podstawę wzięto wyłącznie derywaty proste, nie uwzględnio zatem licznych konstrukcji z formantem interfiksalnie-sufiksalnemu (złożeni z sufiksacją).

materiały zebrane przez autora podczas eksploracji terenowych prowadzonych w latach 1974–1979 oraz 1988–1996. Duża część poddanych analizie derywatów została wyekscerpowana z nagranych wcześniej w terenie na taśmie magnetofonowej tekstów gwarowych. Wykorzystano ponadto derywaty zapisane na podstawie własnego kwestionariusza, a także uzyskane podczas swobodnych rozmów z informatorami.

Podstawę teoretyczną pracy stanowi dorobek polskiej szkoły słowotwórczej, której przedstawiciele w bezpośredni sposób nawiązują do teorii G. O. Winokura, por. m. in. Grzegorzyczkowa, Puzynina, Brodowska-Honowska, Laskowski, Bartoszewicz, Nagórko. Uwzględniono ponadto bogaty dorobek w zakresie słowotwórstwa synchronicznego wielu językoznawców rosyjskich (Kubriakowa, Łopatin, Ułuchanow, Ziemskaja i Moisiejew), czeskich (Poldauf, Dokulil, Ružička, Šmilauer), słowackich (Horecký, Buzássyová) ukraińskich (Kowatyk), białoruskich (Szakun, Łukaszaniec) i bułgarskich (Tetowska-Trojewa).² W pracy ograniczono się, zgodnie z postulatami współczesnego słowotwórstwa synchronicznego, wyłącznie do derywatów o strukturze przejrzystej, aktualnie motywowanych. Wyraz motywujący i motywowany pozostają ze sobą w stosunku jasnym, oczywistym, dlatego też formant słowotwórczy w zgromadzonym materiale daje się wyodrębnić bez uciekania się do analizy etymologicznej.

Słowotwórstwo desubstantywnych osobowych nazw subiektów właściwości w nadnarwiańskich gwarach białostockich Białostoczczyzny nie zostało dotychczas zbadane. Niniejszy artykuł ma, przynajmniej częściowo, zapełnić tę lukę oraz zachęcić językoznawców do podejmowania badań nad słowotwórstwem gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, które ze względu na swoje peryferyjne położenie są niezmiernie interesującym obiektem badań językowych, w tym też słowotwórczych.

II. Charakterystyka terenu badań

Podstawę terytorialną pracy stanowi obszar trzech gmin położonych w środkowowschodniej części województwa białostockiego, a mianowicie Narewki, Białowieży i Michałowa. Granicę tego obszaru tworzą: na północy linia prosta łącząca wieś Jałówkę ze wsią Ciwoniuki,

² Prace wymienionych autorów zamieszczono w bibliografii.

na zachodzie linia biegnąca od wsi Ciwoniuki do Bindziugi, a dalej przez miejscowości Kordon, Porosłe, Kapitańszczyznę, Bernadzki Most, Skupowo, Budy do przecięcia się rzeki Leśnej Prawej z granicą państwową, na wschodzie i południu zaś granica z Białorusią.

Na określony w ten sposób teren badań składają się ziemie, które w okresie przedrozbiorowym wchodziły w skład różnych jednostek administracyjnych i państw [28, s. 16-17 i in.; 57, s. 14-30]. Największą część terenu badań stanowią ziemie należące wówczas do dóbr Narewka (własność rodziny Massalskich), będących enklawą powiatu grodzieńskiego województwa trockiego w województwie nowogrodzkim. Teren leżący na południe od byłych dóbr Narewka należał w przeszłości do województwa brzeskiego, a nieduży skrawek terenu na zachodzie, za rzeką Narewką, do województwa podlaskiego. Część zanarwiańska terenu badań wchodziła w skład województwa nowogrodzkiego, stanowiąc jednocześnie starostwo jałowskie. Prawie cały więc teren badań należał w okresie przedrozbiorowym do Wielkiego Księstwa Litewskiego, tylko kilka miejscowości znajdowało się w obrębie Korony.

Mimo odrębnej przynależności administracyjnej i państwowej, ziemie te zasiedlała w przeszłości głównie ludność białoruskojęzyczna spod Świsłoczy i Wołkowyska. Znalazło to oczywiście swoje odbicie w systemach poszczególnych gwar. Wykazują one podobieństwo w zakresie fonetyki, fleksji i leksyki, aczkolwiek obserwujemy także pewne różnice, wynikające m.in. z wpływów ukraińskich w gwarach wsi leżących na skraju Puszczy Ładzkiej [1, 8, 17, 21, 39, 40].

Zachodnia granica terenu badań pokrywa się z izofoną wyznaczającą zachodni zasięg akania, a na południe od rzeki Narew także dziekania i ciekania oraz miękkiej wymowy spółgłosek zębowych przed *e* [1, t. I, mapa 1]. Innymi słowy, zachodnia granica terenu badań na znacznym odcinku, tj. na południe od rzeki Narew, pokrywa się z białorusko-ukraińską granicą językową [35, mapa 1]. Na wschód od tak wyznaczonej granicy leżą takie wsie, jak Białowieża, Teremiski, Pogorzelce, Budy, Skupowo, Bernadzki Most, Ochrymy, Kapitańszczyzna, Kasjany, Porosłe, Bindziuga i Suszcza, w których występuje akanie, dziekanie i ciekanie, miękka wymowa spółgłosek przedniojęzykowych przed *e* i *i*. Na zachód od tej linii położone są natomiast takie wsie, jak Topiło, Orzeszkowo, Lipiny, Dubiny, Nowosady, Borysówka, Grodzisko, Krzywiec, Waški, Hajdukowszczyzna, Rybaki i Odryniki. Wymienione tu miejscowości leżą już na obszarze gwar okazających. Nie występuje

w nich również zjawisko dziekania i ciekania, ponieważ wszystkie spółgłoski uległy przed *e* stwardnieniu.³

Mniej ostra jest natomiast granica między gwarami białoruskimi i ukraińskimi na północ od Narwi. Gwara białoruska, bardzo często już w zaniku, istnieje niewątpliwie w takich miejscowościach, jak Hożna, Ostrówki, Koźliki, Bogdanki, Czerewki i Zawyki, ale w Narwi, Trześciance, Rybołach i Wojszkach jest już gwara ukraińska [21].

Gwary okolic Jałówki, Narewki i Białowieży są najdalej na południe wysuniętymi gwarami białoruskimi na terenie Białostoczczyzny. Notujemy tu jeszcze charakterystyczne dla obszaru białoruskojęzycznego akanie, dziekanie i ciekanie. Na zachód od wsi Bindziuga i Supruny badane gwary na wąskim odcinku stykają się z gwarami okającymi, w których *d'* i *t'* przeszły w *dz'* i *c'*, a także z ukraińskimi gwarami zachodniopodlaskimi, które charakteryzują się okaniem oraz dyspalatalizacją spółgłosek zębowych przed *e* i zachowaniem ich miękkiej wymowy przed *i*. Białoruskie gwary nadnarwiańskie nie mają obecnie bezpośredniej styczności z gwarami ukraińskimi na południe od Narwi, rozdziela je bowiem dość szeroki pas Puszczy Ładzkiej, a zwłaszcza Białowieskiej. Na odcinku północnym (por. Rybaki, Cimochoy, Hajdukowszczyzna, Waški, Krzywiec, Grodzisko, Borysówka, Nowosady, Dubiny, Lipiny) występują ukraińskie gwary zachodniopodlaskie, a na odcinku południowym (por. Orzeszkowo, Witowo, Piaski, Pasieczniki Małe, Werstok, Długi Bród, Topiło, Górny Gród) ukraińskie gwary wschodniopodlaskie, które mają okanie i pełną dyspalatalizację spółgłosek przed *e* i *i* [15, 16].

Usytuowanie badanych gwar na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim znajduje oczywiście swoje odbicie w ich strukturze. Łączą one w różnym nasileniu cechy właściwe każdemu z graniczących ze sobą języków. Do badanych gwar przedostały się pewne elementy charakterystyczne dla północno-zachodnich gwar ukraińskich. Zauważalne są także rezultaty dawnych wpływów bałtyckich.

Odnajdujemy w nich również wiele cech właściwych językowi polskiemu. Wpływ języka polskiego na badane gwary był przez dłuższy okres nieznaczny, ponieważ osiadła nad Narwią i Narewką ludność ruska przez kilka stuleci żyła prawie w całkowitej izolacji, zagubiona wśród

³ Przed samogłoską *i* utrzymuje się tu, podobnie jak w pozostałych ukraińskich gwarach zachodniopodlaskich, miękka lub półmiękka wymowa spółgłosek zębowych [34, s. 101-102].

lasów i licznych mokradeł. Życie toczyło się tu własnym puszczańskim trybem, a cywilizacja docierała w te strony powoli. Wpływowi polskiemu nie sprzyjał także brak bezpośredniej styczności badanych gwar z gwarami polskimi. Na co dzień i w kontaktach z osobami z zewnątrz miejscowa ludność używała wyłącznie gwary „tutejszej” [34].

Język polski zaczął aktywniej oddziaływać na badane gwary w okresie międzywojennym, a zwłaszcza po II wojnie światowej. Największe wpływy polskie obserwujemy w sferze leksyki, znacznie mniejsze w zakresie fonetyki i morfologii. Polski język literacki oddziałuje obecnie na badane gwary przede wszystkim przez szkołę, telewizję, radio i prasę.

W okresie powojennym znaczny wpływ na gwary białoruskie Białostoczczyzny wywarł również białoruski język literacki, zwłaszcza poprzez szkolnictwo (język ten wykładany jest w szkołach podstawowych i w dwóch liceach ogólnokształcących) i prasę białoruskojęzyczną.

Mimo pewnych cech wskazujących na wpływ sąsiednich gwar ukraińskich [22] i języka ogólnopolskiego, badane gwary są w swojej podstawie gwarami białoruskimi. Wykazują one sporo cech typowych dla południowo-zachodniego dialektu tego języka, który z kolei wyraźnie nawiązuje do północno-zachodnich gwar ukraińskich.

III. Typy słowotwórcze odrzeczownikowych osobowych nazw subiektów właściwości z formantem sufiksalnym

I. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ec*.

Formant jednostkowy

Materiał: *nutr'ec*⁴ ≤ *nutr'o* ‘wnętrze’.

Derywat *nutr'ec*⁵ ma złożoną semantykę, oznacza bowiem męczyznę, którego jądra nie przemieściły się do worka mosznowego, lecz pozostały we wnętrzu jamy brzusznej, por. *to nutr'ec | j'ajca m'aje ú nutr'é | wón jak i aż'enicce to ni b'udzie mieć dzici'ej*. Derywat ten ma ujemne nacechowanie emocjonalne, por. *tak pr'osto ú 'oczy ni sk'azesz nutr'ec |*

⁴ W artykule z przyczyn technicznych zrezygnowano z ogólnosłowiańskiej transkrypcji fonetycznej materiału gwarowego. Materiał ilustracyjny zapisywany jest transkrypcją pólliteracką [43, s. 11-12]. Zachowano niezbędne dla opisu morfonologicznego znaki *é* (*e* zwężone), *ó* (*o* zwężone) *ú* (*u* niezgłoskotwórcze), a także akcent.

⁵ O sufiksie *-ec* i jego wariantach w języku białoruskim zob. [53].

czatawi'ék zazł'uje | bo to an'o prazyw'ajut tak.

Derywat *nutr'ec* ma pojedynczą motywację rzeczownikową. Derywacji nie towarzyszą żadne zjawiska morfonologiczne. Akcent pada na FS.

2. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-awec*.

Formant jednostkowy

Materiał: *kudr'awec* ≤ *k'udry* 'kędziory'.

Podstawa w derywacie *kudr'awec* wskazuje na tę część ciała człowieka, por. *k'udry*, która w szczególny sposób go wyróżnia, por. *zab'acz jak'i kudr'awec | jak'ije k'udry m'aje | krasat'a pr'osto*. Nazwa ta ma dodatnie (podziw) zabarwienie emocjonalne.

Derywat *kudr'awec* ma podwójną motywację: można go wyprowadzać zarówno od rzeczownika *k'udry* (formant *-awec*), jak i przymiotnika *kudr'awy* (formant *-ec*). FS *-awec* nie wprowadza do derywatu żadnych alternacji. Akcent usytuowany jest na TS.

3. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ówec*.

Liczebność TS - 5

Materiał: *ciśnieni'ówec* ≤ *ciśni'enie* 'ciśnienie', *fach'ówec* ≤ *fach* 'fach', *nark'ówec* ≤ *n'erka*, 'nerka', *sarc'ówec* ≤ *s'erce* 'serce', *uczuleni'ówec* ≤ *uczul'enie* 'uczulenie', *zawał'ówec* ≤ *z'awał* 'zawał'.

Cechami wyróżniającymi człowieka mogą być choroby określonych organów wewnętrznych nazywanych przez tematy słowotwórcze, por. *wón dzieś tak u dar'ohu to baj'icce j'échać | bo to nark'ówec | cz'asto m'aje at'aki n'erok; ci'aszko tak'omu sarc'óúcwai na świ'éci żyć | usi'o aścjarah'ajsie | dbaj pra s'erce*. Nazwy subiektów właściwości mogą być także tworzone bezpośrednio od nazw chorób, por. *ja to uczuleni'ówec | jak pczal'a uk'usit to mah'u n'awec umarśc'i | tak'oje wal'ikie uczul'enie; mój brat to zawał'ówec | w'elmi baj'icce kob druh'i z'awał ni chwac'iu | bo m'ożna gi'ebnuć*. Różni się od nich znaczeniowo nazwa *fach'ówec*, która odnosi się do osoby posiadającej zawód rzemieślniczy, gw. *fach*, por. *najl'epi byc' fach'óúcom | t'okarom czy el'ektrykom | jak m'ajesz d'obry fach to b'udziesz j'akoś żyć*. Derywaty *nark'ówec*, *sarc'ówec*, *uczuleni'ówec* i *zawał'ówec* są w badanych gwarach nazwami nowymi, zapożyczonymi w ostatnim okresie z języka ogólnopolskiego. Nie może

więc zaskakiwać fakt, że wymienione nazwy notowane były przede wszystkim w języku ludzi młodych, zwłaszcza bardziej wykształconych. Derywat *fach'óvec*, również przejęty z języka ogólnopolskiego, jest nazwą nieco starszą, należącą do aktywnego zasobu leksykalnego badanych gwar.⁶

W badanych gwarach nazwy *nark'óvec*, *sarc'óvec*, *uczuleni'óvec* i *zawal'óvec* mają pojedynczą motywację rzeczownikową, natomiast nazwa *fach'óvec* może być interpretowana dwumotywacyjnie: jako derywat odrzeczownikowy (formant *-óvec*) lub odprzymiotnikowy (formant *-ec*), por. *fach* || *fach'owy* ≥ *fach'óvec*. Derywacji towarzyszy alternacja samogłoskowa *e* → *a*, por. *n'erka* ≥ *nark'óvec*, *s'erce* ≥ *sarc'óvec*. Przy derywacji odrzeczownikowej sufix podstawowy *-ec* rozszerzany jest o submorf *-ów-*. Akcent umiejscowiony jest na FS.

4. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-acz*.

Liczebność TS - 37

Materiał: *barad'acz* (1) ≤ *barad'a* 'broda (zarost)', *barad'acz* (2) ≤ *barad'a* 'broda', *bruch'acz* ≤ *br'ucho* 'brzuch', *bilm'acz* (1) ≤ *bi'élma* 'oczy (pogard.)', *bilm'acz* (2) ≤ *bilm'o* 'bielmo', *cyc'acz* ≤ *c'ycka* 'piers', *czub'acz* ≤ *czup* 'czub', *dżyg'acz* ≤ *dż'yga* 'noga (pogard.)', *guz'acz* ≤ *g'uza* 'guz', *haław'acz* ≤ *haław'a* 'głowa', *harb'acz* ≤ *horp* 'garb', *harl'acz* ≤ *h'orło* 'gardło', *hub'acz* ≤ *hub'a* 'warga', *kaúdun'acz* ≤ *kaúd'un* 'brzuch', *kaútun'acz* (1) ≤ *kaútun'y* 'kudły', *kaútun'acz* (2) ≤ *kaút'un* 'kołtun', *kłynd'acz* ≤ *kl'ynda* 'noga (pogard.)', *kłyp'acz* ≤ *kl'ypa* 'noga (pogard.)', *kudl'acz* ≤ *k'udły* 'kudły', *lab'acz* ≤ *lop* 'czoło', *łup'acz* ≤ *l'upa* 'warga', *łyp'acz* ≤ *l'ypa* 'warga', *machn'acz* ≤ *machn'o* 'starczy zarost', *mard'acz* ≤ *m'orda* 'morda', *nas'acz* ≤ *nós* 'nos', *nazdr'acz* ≤ *n'ózdry* 'nozdrza', *pejs'acz* ≤ *p'ejsy* 'pejsy', *puc'acz* ≤ *p'ucy* 'policzki', *pup'acz* ≤ *pup* 'pępek', *puz'acz* ≤ *p'uzo* 'puzo', *sił'acz* ≤ *s'ila* 'siła', *trybuch'acz* ≤ *tryb'uch* 'brzuch', *uhr'acz* ≤ *uh'or* 'wągier', *walas'acz* ≤ *walas'y* 'włosy', *wus'acz* ≤ *w'usy* 'wąsy', *zub'acz* ≤ *z'uby* 'zęby', *żywat'acz* ≤ *żyw'óti* 'brzuch'.

TS odrzeczownikowych nazw subiektów właściwości z formantem *-acz* przejawia wysoką aktywność w gwarach białoruskich, należy

⁶ Derywat ten używany jest równoległe ze znacznie rzadszą nazwą *fachm'an*.

natomiast do nieaktywnych w białoruskim języku literackim [5, 6, 36, 37, 38, 48]. W nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny omawiany TS wykazuje najwyższą aktywność w obrębie omawianej klasy wyrazów.

Podstawa słowotwórcza w analizowanych derywatach najczęściej wskazuje na tę część ciała człowieka, która w szczególny sposób go charakteryzuje. Wszystkie tego typu derywaty należą do słownictwa ujemnie nacechowanego, por. *toj baradacz* (1) *wyhlad'aje jak nendz'ota | jak móh dapuśc'icce da tak'oho; bacz jak je | b'aćko barad'acz* (2) | *i syn taks'amo; maład'y chl'opec | a tak'i bruch'acz; czah'o toj bil'm'acz ch'ocze | w'ytaraszczyú t'yje bi'éлма i pryhlad'ajecce; muszcz'yna | a tak'i cyc'acz | cyc'ki wal'iki jak u b'aby; prysz'ou at_fr'yżjera | dziúl'usie | czub'acz jak'ijś staj'it | tak astr'ychsie; ot dżyg'acz | kryw'aja dż'yg'a | a jak ch'utko ch'odzit; wy cz'uli szto toj haław'acz z laúk'owa paw'iésiúsie; harl'aczu ty | czah'o tak razysz'ouśie | ni m'ożesz c'iszej; mnié adr'azu toj hub'acz ni spadab'aúsie | t'aja hub'a an'o wi'ésit; kaúduń'acz t'oże chl'aje | al'e wón widr'o w'ypje i éwar'ozy | zab'acz an'o jak'i ú jah'o kaúduń; pryj'échaú jak'is kaútuń'acz* (1) | *kaútuń'y asz pa pl'eczy | a wón k'aże | ucz'ycielom u was b'udu; kud'y pch'ajeśie | klynd'aczu ty; i toj klyp'acz prybr'ontaúsie | jak'i kaw'atok dar'ohi | i kl'ypa chw'ora | a prysz'ou | tak w'yp'ic jam'u ch'oczacce; k'udl'acu ty | ustyd'aúsie by s tak'imi k'udlami l'azić; 'ale lab'acz | na tak'óm l'obawi m'ożna gw'ożdzi prastaw'ać; bólsz ja úže tah'o łupacz'a ú haśc'inu ni paprasz'u; czah'o toj typ'acz u akn'o da nas zahlad'aje | t'uju l'ypu adwi'ésiúszy; zab'acz jak'i machn'acz z jah'o zrab'iúsie | machn'om c'éły zar'ós | czuć l'azit | m'usi kap'ut už'e b'udzie; kop ty zab'aczyú jak'i mard'acz | m'orda kr'uhła jak u k'ormnika; u | to nas'acz | s tak'im n'osom nidzi'e ni schaw'ajecce; szto tam bałb'oczysz | nazdr'aczu; pajdz'i da patstryh'alnika | pejs'aczu | a to zar'ós jak toj dzik; i szto | puc'aczu | smak'uje p'onczok; e | pup'aczu | zakr'yj p'upa; szto to za puz'acz staj'it pat skl'epom; pab'acz jak'i trybuch'acz | ty d'umajesz nahaw'icy ú skl'epi na jah'o k'upisz | dzie tam; pryh'odziú jak'is wałas'acz | ja jah'o ni pazn'aú | ni wi'édaju czyj to; szto za durn'aja m'oda paszł'a | szto druh'i ú telaw'izarawi wus'acz | czy to char'ószcz tak | czy jak; l'aziú jak'is zub'acz pa wjoskach | czas'y l'adziú | z'uby jak u kani'a wal'iki mi'éú; bacz jak'i żywat'acz | m'usi jah'o z'ónka d'obre k'ormit | tak'i żyw'ót ur'ós. Kilka derywatów ujemnie nacechowanych określa osoby ze względu na ich choroby, por. *r'ano pryjizdž'aú toj bilm'acz* (2) | *parasi'ata ch'ocze kup'ic | 'oko úže zus'im bilm'om**

zaszł'o; haw'orat szto **guz'acz** už'e ni ch'odzit | m'usi úmre | g'uzy t'yje jah'o w'ykanczyli; czom toj **lisz'acz** ni l'éczyce | to š wón u sam'yh liszaj'ach; nich'aj toj **uhr'acz** p'ójdzie da d'ochtara | czy szto | c'ély twar tych uhr'óú.

Tylko jeden derywat ma neutralne zabarwienie emocjonalne, por. *sil'acz*. Jest to nazwa derywowana od abstraktu rzeczownikowego, por. *kal'is to wón sil'acz byú* | *u szk'oli nicht'o jam'u ni daú r'ady* | *wal'iku s'ihu miéú* | *al'e pab'ili jah'o ú bi'élsku* | *chniéú* | *chniéú* | *i pam'er* | *u laúk'owi na m'ohilkach laz'yt*; *jak um'er nasz susi'ét* | **harb'acz** | *to trun'u tak'uju pientr'owu zakaz'ali* | *bo ú narm'alnuj wi'éka ni mahl'i zakr'yć*; *dzie ni j'ézdziú toj kaútun'acz* (2) | *i ú h'ajnaúcy byú u d'ochtara s tym swaj'im kaútun'om* | *i u bilast'oku* | *a pamahl'a szapt'ucha ú 'órli*.

Wszystkie analizowane derywaty mają podwójną rzeczownikowo-przymiotnikową motywację, por. np. *h'orlo* || *harl'aty* ≥ *harl'acz*, *k'udly* || *kudl'aty* ≥ *kudl'acz*, *lop* || *lab'aty* ≥ *lab'acz*, *s'ila* || *s'ilny* ≥ *sil'acz*, *tryb'uch* || *trybuch'aty* ≥ *trybuch'acz*, *w'usy* || *wus'aty* ≥ *wus'acz*. Derywacji odrzeczownikowej mogą towarzyszyć ucięcia podstawy słowotwórczej, por. *c'ycka* ≥ *cyc'acz* (ucięcie -k-), *l'iszaj* ≥ *l'isz'acz* (ucięcie -aj-), oraz nieliczne w sumie alternacje samogłoskowe: *o* → *a*, por. *horp* ≥ *harb'acz*, *h'orlo* ≥ *harl'acz*, *lop* ≥ *lab'acz*, *m'orda* ≥ *mard'acz*, *ó* → *a*, por. *nós* ≥ *nas'acz*, *n'ózdry* ≥ *nazdr'acz*, *zyw'ót* ≥ *zywat'acz*, *é* → *i*, por. *bi'éлма* ≥ *bilm'acz*, *ó* → ∅, por. *uh'ór* ≥ *uhr'acz*, i spółgłoskowe: (*b* ≥) *p* → *b*, por. *czup* ≥ *czub'acz*, *horp* ≥ *harb'acz*, *lop* ≥ *lab'acz*. Akcent usytuowany jest zawsze na FS.

5. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ecza*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *halaw'ecza* ≤ *halaw'a* 'głowa', *mard'ecza* ≤ *m'orda* 'twarz, morda'.

Desubstantywne nazwy nosicieli cech z formantem *-ecza* [14] wskazują na osoby, które mają dużą głowę, por. *tak'i halaw'ecza* | *halaw'a jak c'eber* | *a r'ozumu ú jój m'ało*, lub dużą, nalaną czerwoną twarz, por. *u | to mard'ecza* | *znoú czah'ós l'ézie* | *a m'orda asz s'inia ad w'ótki*. Nazwy te mają ujemne nacechowanie ekspresywne, wyrażają bowiem niechętny lub wręcz pogardliwy stosunek mówiącego do określanej osoby.

Derywaty *halaw'ecza* i *mard'ecza* mają podwójną motywację: mogą

być one interpretowane jako formacje odrzeczownikowe, np. *haław'a* ≥ *haław'ecza*, lub odprzymiotnikowe, por. *hałw'aty* ≥ *haław'ecza*, *mard'aty* ≥ *mard'ecza* (z ucięciem elementu *-at-*). Derywacji odrzeczownikowej towarzyszy alternacja *o* → *a*, por. *m'orda* ≥ *mard'ecza*. Akcent pada na FS.

6. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-anda*.

Formant jednostkowy

Materiał: *łupand'a* ≤ *łupa* 'warga'.

Podstawa wyrazu *łupand'a* [36, s. 98-99] wskazuje na wargi, gw. obraźliwe *łupy*, które w szczególny sposób wyróżniają określaną przez derywat osobę. Derywat *łupand'a* ma ujemne zabarwienie emocjonalne. Pejoratywność tej nazwy wynika z ujemnego nacechowania zarówno podstawy, jak i FS, por. *pr'ydzie łupand'a | nast'awit t'yje łupy | i cza-k'aje kop chtoś jah'o p'iwom paczastaw'aú*. Nazwa ta może określać zarówno mężczyznę, jak i kobietę, por. *toj łupand'a; t'aja łupand'a*.

Analizowany derywat motywuje się rzeczownikiem, por. *łupa* ≥ *łupand'a*, oraz przymiotnikiem, por. *łup'aty* ≥ *łupand'a*. Przy derywacji odrzeczownikowej FS *-anda* nie wywołuje żadnych alternacji fonetycznych. Akcent usytuowany jest na FS.

7. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-andzia*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *haławandzi'a* ≤ *haław'a* 'głowa', *łupandzi'a* ≤ *łupa* 'warga'.

FS *-andzia* [37, s. 249] został wyodrębniony tylko w dwóch odrzeczownikowych nazwach subiektów właściwości: *haławandzi'a*, *łupandzi'a*. Oba derywaty mają ujemne nacechowanie emocjonalne, oznaczają bowiem osoby, które mają duże głowy, por. *czah'o haławandzi'a prył'aziú | znoú sztoś ch'ocze sc'ybryć*, lub duże wargi, por. *to łupandzi'a | kat'ora dzi'éuczyna jah'o sch'ocze | tak'i br'ytki*. Derywaty *haławandzi'a*, *łupandzi'a* mogą odnosić się zarówno do mężczyzn, jak i do kobiet, por. *toj łupandzi'a; t'aja haławandzi'a*.

Analizowane derywaty mają w badanych gwarach podwójną motywację: rzeczownikową, por. *haław'a* ≥ *haławandzi'a*, *łupa* ≥ *łupandzi'a*, oraz przymiotnikową, por. *haław'aty* ≥ *haławandzi'a*, *łup'aty* ≥

lupandzi'a. Przy derywacji odrzeczownikowej FS *-andzia* nie wprowadza żadnych alternacji. Akcent umiejscowiony jest na FS.

8. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-aha*.

Formant jednostkowy

Materiał: *mardzi'aha* ≤ *m'orda* 'morda'.

FS *-aha* został odnotowany w jednej odrzeczownikowej nazwie nosiciela cechy, por. *mardzi'aha*. Derywat ten określa osobę, która ma dużą, nalaną lub czerwoną twarz, gw. obraźliwe *m'orda*, por. *zab'acz jak'i mardzi'aha | a szcze żar'e jak wiék ni j'éúszy*. Obelżywa nazwa *mardzi'aha* jest wynikiem skojarzenia ujemnie nacechowanego wyrazu *m'orda* z formantem pejoratywnym *-aha*. Nazwa ta może również określać kobiety.

Analizowany derywat ma motywację wieloraką: motywuje się rzeczownikiem *m'orda* i przymiotnikiem *mard'aty*. Przy derywacji odrzeczownikowej FS *-aha* wywołuje alternację samogłoskową *o* → *a* oraz spółgłoskową *d* → *dz'*, por. *m'orda* ≥ *mardzi'aha*. Akcent pada na FS.

9. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-uha*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *nasi'uha* ≤ *nós* 'nos', *żywaci'uha* ≤ *żyw'ót* 'brzuch'.

Derywaty *nasi'uha* i *żywaci'uha* używane są w badanych gwarach na określenie osób, które mają duży nos, por. *a to nasi'uha | znoú na n'aszum p'oli pasi'e swaj'é karaw'y*, lub duży brzuch, por. *żywaci'uho | salces'onie ty | dak'ól ty b'udziesz nas m'uczyć*. Derywaty te mają ujemne nacechowanie emocjonalne (antypatia, pogarda). Mogą one określać zarówno mężczyzn, jak i kobiety.

Analizowane derywaty mają podwójną motywację, mogą być bowiem interpretowane jako formacje odrzeczownikowe, por. *nós* ≥ *nasi'uha*, *żywót* ≥ *żywaci'uha*, lub odprzymiotnikowe, por. *nas'aty* ≥ *nasi'uha*, *zyw'aty* ≥ *żywaci'uha*. Przy derywacji odrzeczownikowej zachodzą następujące alternacje samogłoskowe: *ó* → *a*, por. *nós* ≥ *nasi'uha*, *żyw'ót* ≥ *żywac''uha*, oraz spółgłoskowe: *t* → *c'*, por. *zyw'ót* ≥ *zywac'iuha*, *s* → *s'*, por. *n'ós* ≥ *nasi'uha*. Akcent usytuowany jest na FS.

10. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ak*.

Liczebność TS - 9

Materiał: *bilm'ak* (1) ≤ *bi'éлма* 'oczy (pogard.)', *bilm'ak* (2) ≤ *bilm'o* 'bielmo', *czub'ak* *czup* 'czub', *haúni'ak* ≤ *haún'o* 'odchody', *marszcz'ak* ≤ *m'orszczka* 'zmarszczka', *nutr'ak* ≤ *nutr'o* 'wnętrze', *pryszcz'ak* ≤ *pryszcz* 'pryszcz', *sapl'ak* ≤ *s'opel'* 'wydzielina z nosa', *smarkl'ak* ≤ *sm'orkiel* 'wydzielina z nosa'.

TS odrzeczownikowych nazw subiektów właściwości z formantem *-ak* przejawia dość wysoką aktywność w gwarach białoruskich, należy natomiast do mało aktywnych w białoruskim języku literackim [36, s. 146; 50]. W białoruskich gwarach nadnarwiańskich Białostoczczyzny omawiany TS reprezentowany jest przez 7 derywatów.

Podstawa słowotwórcza w analizowanych derywatach najczęściej wskazuje na przedmioty będące rezultatami procesów chorobowych organizmów ludzkich, które w szczególny sposób charakteryzują określone przez derywat osoby, por. *ty czuú | toj bilm'ak* (2) | *haw'orat | azań'iušie | i chaci'éła jah'o dzi'éuczyna s tak'im bilm'om*; *ty | h'andzia | zab'acz | jak'i marszcz'ak* z *jah'o zrab'iušie*; *haw'orat szto wón nutr'ak | nu | masz'onka p'usta | cik'awo czy dzi'éc'i b'udzie mieć*; *i ni ústyd'aješie s tak'im pryszczak'om* na *zab'awu iśc'i*; *sapl'aku | ch'ustaczka | t'yje s'opli w'ytry | a ni rukaw'om*; *u ty | smarkl'aku | h'ałstuk zalaž'yú | a sm'orkli pad n'osom wi'ésiat*. Dwa derywaty, por. *bilm'ak* (1), *czub'ak*, wskazują na tę część ciała człowieka, która w szczególny sposób go charakteryzuje, por. *czah'o toj bilm'ak* (1) *pryhład'ajece | az bi'éлма na łop w'yszli*; *jak'i czub'ak | szcze patkrun'uú tah'o cz'uba*. Wszystkie omawiane derywaty należą do słownictwa ujemnie nacechowanego.

Analizowane derywaty mają na ogół podwójną rzeczownikowo-przymiotnikową motywację, por. *biélma* || *bilm'aty* ≥ *bilm'ak* (1), *bilm'o* || *bilmaty* ≥ *bilm'ak* (2), *czup* || *czub'aty* ≥ *czub'ak*, *morszczka* || *marszcz'aty* ≥ *marszcz'ak*, *pryszcz* || *pryszczaty* ≥ *pryszcz'ak*, *s'opel* || *sapl'iwy* ≥ *sapl'ak*, *sm'orkiel* || *smark'aty* ≥ *smarkl'ak*. Do derywatów jednomotywyjnych należy nazwa *nutr'ak*, por. *nutr'o* ≥ *nutr'ak*.⁷

⁷ Możliwa jest również inna interpretacja derywatu *nutr'ak*, a mianowicie może być on potraktowany jako nazwa motywowana rzeczownikiem *nutr'o* i sporadycznie używanym przysłówkiem *unutr'é*, por. *sztoś bal'it unutr'é*. Byłaby to jednak motywacja

Derywacji odrzeczownikowej towarzyszą następujące alternacje samogłoskowe: $o \rightarrow a$, por. *m'orszczka* \geq *marszcz'ak*, $\acute{e} \rightarrow i$, por. *bi'élma* \geq *bilm'ak*, $e \rightarrow \emptyset$, por. *s'opel'* \geq *sapl'ak*, *sm'orkiel* \geq *smarkl'ak*, oraz spółgłoskowe: $(b \geq) p \rightarrow b$, por. *czup* \geq *czub'ak*, $k \rightarrow k'$, por. *sm'orkiel'* \geq *smarkl'ak*. Akcent usytuowany jest zawsze na FS.

11. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-éka*.

Formant jednostkowy

Materiał: *łupi'éka* \leq *l'upa* 'warga'.

FS *-éka* wyodrębniony został w rzadko używanym w badanych gwarach derywacie *łupiéka*.

Derywat ten odnosi się do osoby, którą w szczególny sposób wyróżniają wargi, gw. obraźliwe *l'upy*, por. *wón d'umaú | łupi'éka | szto úsi'o jam'u tag b'udzie údawacce | a tut m'ajesz tabi'é*. Nazwa *łupi'éka* ma ujemne nacechowanie emocjonalne (niechęć, pogarda). Obrażliwy charakter tej nazwy jest rezultatem skojarzenia wyrazu ujemnego z formantem pejoratywnym. Nazwa *łupi'éka* używana jest na określenie mężczyzn i kobiet.

Derywat *łupi'éka* motywuje się zarówno rzeczownikiem *l'up'a*, jak i przymiotnikiem *łup'aty* (z ucięciem części *-at-*). Przy derywacji odrzeczownikowej FS wywołuje alternację spółgłoskową $p \rightarrow p'$. Akcent pada na FS.

12. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ik*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *gr'użlik* \leq *grużl'ica* 'gruźlica', *p'uzik* \leq *p'uzo* 'brzuch'

Derywat *gr'użlik* [18, 51] określa osobę ze względu na jej chorobę, por. *to gr'użlik | uż'e d'ouho ni paci'ahnie*. Nazwa *gr'użlik* przejęta została przez badane gwary z języka ogólnopolskiego. Derywat ten funkcjonuje równoległe z nazwą *grużl'icznik*. Do niedawna jeszcze na określenie gruźlicy używano w białoruskich gwarach nadnarwiańskich prawie wyłącznie rzeczownika *such'oty*, a osobę chorą na tę chorobę określano nazwą *such'ótnik*. Obecnie nazwy *such'oty* i *such'ótnik* notowane są

zakłócona formalnie, por. *nutr'ak* 'ten, kto ma jądra *umutr'é*, tj. nie w worku mosznowym, a wewnątrz jamy brzusznej'.

przede wszystkim w języku ludzi starych. Osoby młodsze używają na ogół nazw *gruźl'ica*, *gr'uźlik* i *gruźl'icznik*.

Podstawa derywatu *p'uzik* wskazuje na tę część ciała człowieka, tj. brzuch, gw. ekspr. *p'uzo*, która w jakiś szczególny sposób go charakteryzuje, por. *p'uziku ty, waźm'i zakr'yj p'uzo | a to szcze prast'udziśsie*. Nazwa ta przybiera odcień ironiczno-żartobliwy, co jest zapewne rezultatem połączenia ujemnego wyrazu *p'uzo* z melioratywnym formantem *-ik* [9, s. 170].

Derywat *gr'uźlik* posiada w badanych gwarach pojedynczą motywację rzeczownikową. Nazwa *p'uzik* może być interpretowana dwumotywowo: jako formacja odrzeczownikowa i odprzymiotnikowa, por. *p'uzo || puz'aty ≥ p'uzik*. Formant słowotwórczy powoduje ucięcie cząstki rzeczownikowej *-ica*, por. *gruźl'ica ≥ gr'uźlik*, a także wywołuje alternację spółgłoskową *z → z'* (palatalizacja), por. *p'uzo ≥ p'uzik*. Akcent pada na TS.

13. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-nik*.

Liczebność TS - 23

Materiał: *ach'otnik ≤ ach'ota* 'ochota', *achw'otnik ≤ achw'ota* 'ochota', *akul'arnik ≤ akul'ary* 'okulary', *an'ucznik ≤ an'ucza* 'szmata', *baszm'acznik ≤ baszm'ak* 'trep', *czach'ótacznik ≤ czach'ótka* 'gruźlica gardła', *dychaw'icznik ≤ dychaw'ica* 'astma', *gruźl'icznik ≤ gruźl'ica* 'gruźlica', *h'ałsztucznik ≤ h'ałsztuk* 'krawat', *hr'észnik ≤ hr'éch* 'grzech', *kapal'usznik ≤ kapal'usz* 'kapelusz', *kapt'urnik ≤ kapt'ur* 'kaptur', *każ'usznik ≤ każ'uch* 'kożuch', *lisz'ajnik ≤ lisz'aj* 'liszaj', *paras'ólnik ≤ paras'ól* 'parasol', *past'ólnik ≤ past'ól* 'łapeć', *pl'ucznik ≤ pl'uca* 'płuca', *raz'umnik ≤ r'ozum* 'rozum', *rukaw'icznik ≤ rukaw'ica* 'rękawica', *such'ólnik ≤ such'oty* 'gruźlica', *sz'apacznik ≤ sz'apka* 'czapka', *żał'udacznik ≤ żał'udok* 'żołądek'.

TS odrzeczownikowych nazw subiektów właściwości z formantem *-nik* wykazuje wysoką aktywność w gwarach białoruskich, należy natomiast do nieaktywnych w białoruskim języku literackim [36, s. 162; 55]. W nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny omawiany TS (24 derywaty) pod względem aktywności ustępuje tylko TS z formantem *-acz*.

Podstawa słowotwórcza w analizowanych derywatach najczęściej

wskazuje na ubranie, które stanowi nieodłączną cechę osoby określanej przez derywat, por. *ja ni chacz'u b'aczyć u swaj'ój ch'aci tah'o an'uczniaka* | *naúciach'aje na siab'e jakichś an'ucz i ł'azit jag zabr'ak*; *cz'erci tah'o baszł'ycznika nasł'ali*; *b'aszm'aczniku ty* | *ni úst'ydno tak u baszmak'ach ł'azić* | *ni m'ożesz czaraw'ikoú kup'ić*; *tak'i už'e hał-szt'ucznik z jah'o* || *a sz'yya br'udna choc ty r'épu si'éj*; *daw'aj tut tah'o kapal'usznika pas'adzim*; *pakl'icz tah'o kapt'urnika* || *chaj da skl'epu pa papar'osy sk'oczyt*; *szcze brakaw'alo tut każ'usznikoú* | *i tak mi'éscia m'alo*; *p'ómniu* | *za gam'ulki to uže m'usi był'o* | *id'u* | *a na ł'aúcy past'ólnik sidz'it* | *ac'am ni wi'éru* | *na nah'ach tak'ije spr'aúny pastał'y*; *prazan'i tah'o rukaw'icznika at pil'y* | *nic wón tam u rukaw'icach ni zr'obit*; *szto to za sz'apacznik sidz'it u gasp'odzi* | *jést sz'apki ni źni'aúšy*. Podstawa może także nazywać przedmioty, które określana przez derywat osoba posiada przy sobie, por. *hl'ań* | *adn'y akul'arniki sidzi'at*; *szto to za paras'ólnik p'arad gm'inaju staj'it*. Cechami charakterystycznymi, na które wskazują podstawy słowotwórcze, mogą być ponadto choroby, por. *nid'obre s tym czach'ótacznikom* | *m'usi kan'a b'udzie*; *szto š* | *wón dychaw'icznik* | *haspad'arki ni abr'obit*; *szasn'acceć lét žyl'a s tym gruźlicznikom*; *ni datyk'ajsie da jah'o* | *to lisz'ajnik*; *už'e dašpiw'aje toj such'ótnik* | *ni ch'odzit* | *ni haw'oryt* | *laz'yt jak t'aja kał'oda*, a także zaatakowane przez chorobę organy, por. *wón tak b'yle czah'o to ni žjést* | *bo to žal'udacznik*; *to pl'ucnik* | *jam'u to za haracz'e* | *to za z'imno* | *z'araz d'uszyccie* | *d'uchu mało*. W kilku derywatach podstawa wyrażona jest rzeczownikiem abstrakcyjnym nazywającym cechę charakterystyczną dla określanej osoby, por. *nim'a ach'otnikoú* | *tr'eba sam'omu iśc'i za chl'ébom*; *wón achw'otnik* | *al'e czy patr'apit h'ete zrab'ić*; *szto z jim hawar'yć* | *to hr'észnik* | *hréch zał'és u k'aždy kut'ok jah'o dusz'é*; *to tak'i raz'umnik* | *r'ozumu* | *b'aczu jam'u ni brak'uje*.

Trudno jest niejednokrotnie ustalić wartość emocjonalną analizowanych derywatów. Wyłącznie w znaczeniu neutralnym notowane były nazwy *ach'otnik*, *achw'otnik*, *raz'umnik*, a także *pl'ucnik* i *żał'udacznik*. Pozostałe derywaty, w tym także oparte na nazwach chorób, mają ujemne zabarwienie emocjonalne. Wyrażają one lekceważący, czasem nawet pogardliwy stosunek mówiącego do określanej przez derywat osoby. Często też przybierają odcień ironiczny lub ironiczno-żartobliwy.

35% poświadczonych w badanych gwarach odrzeczownikowych nazw nosicieli cech z formantem *-nik* ma pojedynczą motywację rzeczownikową, por. *akul'arnik*, *an'ucznik*, *baszm'acznik*, *baszł'ycznik*,

halszt'ucznik, kapal'usznik, kapt'urnik, kaź'usznik, lisz'ajnik, paras'ólnik, past'ólnik, pł'ucnik, rukaw'icznik, sz'apacznik, zał'udacznik. Pozostałe derywaty (65%) mają motywację rzeczownikowo-przymiotnikową, por. *ach'ota* || *ach'otny* ≥ *ach'otnik*, *achw'ota* || *achw'otny* ≥ *achw'otnik*, *czach'ótka* || *czach'ótaczný* ≥ *czach'ótacznik*, *dychaw'ica* || *dychaw'iczny* ≥ *dychaw'icznik*, *gruźl'ica* || *gruźl'iczny* ≥ *gruźl'icznik*, *hréch* || *hr'észny* ≥ *hr'észnik*, *r'ozum* || *raz'umny* ≥ *raz'umnik*, *suchoty* || *such'ótny* ≥ *such'ótnik*. Derywacji odrzeczownikowej towarzyszą następujące alternacje samogłoskowe: *o* → *a*, por. *r'ozum* ≥ *raz'umnik*, *zał'udok* ≥ *zał'udacznik*, *ó* → *a*, *such'oty* ≥ *such'ótnik*, \emptyset → *a*, *czach'ótka* ≥ *czach'ótacznik*, *sz'apka* ≥ *szapacznik*. Nie mniej liczne są również alternacje spółgłoskowe: *k* → *cz*, por. *baszm'ak* ≥ *baszm'acznik*, *czach'ótka* ≥ *czach'ótacznik*, *h'ałsztuk* ≥ *h'ałsztucznik*, *sz'apka* ≥ *sz'apacznik*, *zał'udok* ≥ *zał'udacznik*, *ch* → *sz*, por. *hréch* ≥ *hr'észnik*, *kaź'uch* ≥ *kaź'usznik*, *c* → *cz*, por. *dychaw'ica* ≥ *dychaw'icznik*, *gruźl'ica* ≥ *gruźl'icznik*, *rukaw'ica* ≥ *rukaw'icznik*, *l* → *ł* por. *past'ól* ≥ *past'ólik*. Akcent usytuowany jest zawsze na TS.

14. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-acznik*.

Formant jednostkowy

Materiał: *t'orbacznik* ≤ *t'orba* 'torba'.

Derywat *t'orbaczn'ik* odnosi się do osoby, której nieodłącznym atrybutem jest torba żebracza. Nazwa ta ma ujemne nacechowanie emocjonalne, por. *dziś to m'ało tych t'orbacznikoú* | *a kaliś* | *byw'ało* | *chadz'ili pa w'joscach s t'orbaju* | *zabr'ali* | *źbir'ali kał'ósie na p'oli*.

Analizowany derywat motywuje się rzeczownikiem *t'orba*. Element *-acz-* należy uznać za submorf rozbudowujący inwariant sufiksalny *-nik*. Akcent pada na TS.

15. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ěj*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *baradzi'ěj* ≤ *barad'a* 'broda', *bruchl'ěj* ≤ *bruchl'o* 'brzuch'.

Podstawy w derywatach *baradzi'ěj* i *bruchl'ěj* [36, s. 151] wskazują na te części ciała człowieka, które w jakiś szczególny sposób go charakteryzują, por. *szcze maład'y chl'opec* | *a zab'acz jak'i baradzi'ěj*; *szto za*

bruchl'ěj | *tak'i byú spr'aúny chl'opec* | *a ciap'er pakr'aka*. Oba derywaty mają ujemne nacechowanie emocjonalne (niechęć, pogarda). Większy ładunek ekspresji posiada derywat *bruchl''ěj*, jest on bowiem rezultatem kojarzenia ujemnej podstawy słowotwórczej z pejoratywnym formantem *-ěj*. Wynikiem takiego procesu są zwykle obelżywe nazwy osób [9, 166]. W derywacie *baradzi'ěj* FS *-ěj* łączy się z neutralną podstawą słowotwórczą.

Derywat *baradzi'ěj* ma w badanych gwarach motywację rzeczownikowo-przymiotnikową, por. *barad'a* || *barad'aty* 'brodaty' ≥ *baradzi'ěj*. Nazwę *bruchl'ěj* należy z kolei uznać za jednomotywacyjną, por. *br'uchl'o*⁸ ≥ *bruchl'ěj*. FS *-ěj* wprowadza alternacje spółgłoskowe *d* → *dz'*, por. *barad'a* ≥ *baradzi'ěj*, oraz *l* → *l'*, por. *bruchl'o* ≥ *bruchl'ěj*. Akcent umiejscowiony jest na FS.

16. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-al*.

Liczebność TS -

Materiał: *harb'al* ≤ *horp* 'garb', *hub'al* ≤ *hub'a* 'warga', *łup'al* ≤ *łup'a* 'warga', *nach'al* ≤ *nós* 'nos', *nas'al* ≤ *nós* 'nos', *zub'al* ≤ *z'uby* 'zęby'.

Odrzeczownikowe nazwy subiektów cech z formantem *-al* [37, s. 244-245] określają osoby ze względu na charakterystyczne dla nich części ciała, por. np. (*wal'iki, kryw'yje*) *h'uby, l'upy*, (*wal'iki, kryw'y, zahni'ony, h'ostry, bul'waw'aty*) *nós*, (*wal'iki, kryw'yje*) *z'uby*. Derywaty te mają ujemne zabarwienie emocjonalne (niechęć, pogarda), por. *i tah'o harbal'a na wasi'éł'e zapras'ili; szto toj hub'al u tóm telaw'izarawi br'esze; dz'is už'e dast'anie toj łup'al ad mani'e; i czah'o | nach'alu | tut ni b'aczyú; patr'ébny tut szcze toj nas'al; nu | zub'alu | ciap'er už'e tabi'é ni dar'uju | z'aras u r'yło dast'aniesz*.

Wszystkie analizowane nazwy subiektów cech z formantem *-al* mają podwójną motywację. Można je wyprowadzać zarówno od rzeczowników, jak i przymiotników, por. *horp* || *harb'aty* ≥ *harb'al, hub'a* || *hub'aty* ≥ *hub'al, łup'a* || *łup'aty* ≥ *łup'al, nós* || *nas'aty* ≥ *nach'al, nós* || *nas'aty* ≥ *nas'al, z'uby* || *zub'aty* ≥ *zub'al*. Przy derywacji odrzeczownikowej FS *-al* wprowadza następujące alternacje samogłoskowe: *o* → *a*, por. *horp* ≤ *harb'al, ó* → *a, nós* ≥ *nach'al, nós* ≥ *nas'al*, oraz spółgłos-

⁸ Por. Rzeczownik *bruchl'o* w znaczeniu 'brzuch' notowany był na badanym terenie rzadko, por. *schaw'aj t'ojebruchl'o | w'ylizlo z rub'aszki*.

kowe: $(b \geq) p \rightarrow b$, por. *horp* \geq *harb'al*, $s \rightarrow ch$, por. *nós* \geq *nach'al*.⁹ Akcent usytuowany jest na FS.

17. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-él*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *hubi'él* \leq *hub'a* 'warga', *zubi'él* \leq *z'up* 'zab'.

Derywat *hub'iel* [37, s. 244-245] odnosi się do osoby, która ma duże wargi, por. *staj'it toj hubi'él* | *hub'u adwal'iúszy*, natomiast nazwa *zub''él* określa osobę, która ma duże lub krzywe zęby, por. *toj zubi'él w'usy zapuśc'iu* | *d'umaje szto schaw'aje t'yje kryw'izny z'uby*. Oba derywaty mają ujemne nacechowanie emocjonalne. Pejoratywny FS *-él* łączy się z neutralnymi podstawami słowotwórczymi.

Analizowane derywaty mają motywację rzeczownikowo-przymiotnikową, por. *hub'a* || *hub'aty* \geq *hubi'él*, *zup* || *zub'aty* \geq *zubi'él*. Przy derywacji odrzeczownikowej FS *-él* wywołuje następujące alternacje spółgłoskowe: $b \rightarrow b'$, por. *hub'a* \geq *hubi'él*, $(b \geq) p \rightarrow b$, *zup* \geq *zubi'él*. Akcent pada na FS.

18. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ul*.

Formant jednostkowy

Materiał: *harb'ul* \leq *horp* 'garb'.

FS *-ul* [36, s. 173] został wyodrębniony tylko w jednej odrzeczownikowej nazwie nosiciela cechy, por. *harb'ul*. Nazwa ta określa osobę cierpiącą na zwyrodnienie kręgosłupa, które objawia się w postaci garba, por. *toj harb'ul szcze pch'ajecce da zani'aczki* | *al'e kat'ora dzi'éuczyna za jah'o p'ójdzie*. Derywat *harb'ul* ma charakter pejoratywny. Pełni często w badanych gwarach funkcję przymiotnika.

Analizowana nazwa ma również motywację rzeczownikowo-przymiotnikową, por. *horp* || *harb'aty* \geq *harb'ul*. Przy derywacji odrzeczownikowej zachodzi alternacja samogłoskowa (akanie) $o \rightarrow a$. Akcent pada na FS.

⁹ Równolegle notowano parę słowotwórczą bez alternacji $s \rightarrow ch$, por. *nós* \geq *nas'al*.

19. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-an*.

Liczebność TS - 8

Materiał: *bruch'an* ≤ *br'ucho* 'brzuch', *dźyg'an* ≤ *dź'yga* 'noga (pogard.)', *haław'an* ≤ *haław'a* 'głowa', *harb'an* ≤ *horp* 'garb', *harł'an* ≤ *h'orlo* 'gardło', *lab'an* ≤ *lop* 'czoło' *puz'an* ≤ *p'uzo* 'brzuch', *telbuch'an* ≤ *t'elbuch* 'brzuch'.

Analizowany TS wykazuje znaczną aktywność w gwarach białoruskich, natomiast w białoruskim języku literackim należy do nieaktywnych [25; 36, s. 147]. Pewną aktywność typ ten przejawia także w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny, w których reprezentowany jest przez 8 derywatów. Podstawa słowotwórcza wskazuje w analizowanych derywatach na tę część ciała osoby, która jest w szczególności sposób dla niej charakterystyczna [10, s. 440], por. (*wal'ikie*) *br'ucho* 'brzuch', (*wal'ika, d'ouha, nizhr'abna, kryw'aja*) *dź'yga* 'noga', (*wal'ika, nikszt'ałtna*) *haław'a*, (*wal'ikie, hał'osne*) *h'orlo* 'gardło', (*wal'iki*) *horp* 'garb', (*wal'iki, p'aski, kanci'asty*) *lop* 'czoło', (*wal'ikie*) *p'uzo* 'brzuch', (*wal'iki*) *t'elbuch* 'brzuch'. Wszystkie poświadczane w badanych gwarach odrzeczownikowe nazwy nosicieli cech z formantem *-an* są nacechowane ujemnie (niechęć, odraza, pogarda), por. *szto za bruch'an | jak wón m'oże l'azić s tak'im br'uchom; znoú toj dźyg'an l'ézie | czuć t'yje dź'ygi ci'ahnie | a l'ézie czah'oś; skól toj haław'an | p'erszy raz b'aczu jah'o |'ale haław'a | szcze tak'oho cz'uda ni b'aczyú; kud'y sat'yczyśsie | harb'anie ty; parast'an | harł'anie | p'elku dzi'erci | h'orla tabi'é ni szk'oda; toj puz'an pakac'iúsie da skl'epu | m'usi chlęp už'e prywaźl'i; parast'an tak abżar'acce | telbuch'anie | hłań jak'i t'elbuch w'yras.*

Analizowane derywaty mają motywację rzeczownikowo-przymiotnikową, por. *br'ucho* || *bruch'aty* ≥ *bruch'an*, *dź'yga* || *dźyg'aty* ≥ *dźyg'an*, *haław'a* || *haław'aty* ≥ *haław'an*, *horp* || *harb'aty* ≥ *harb'an*; *h'orlo* || *harł'aty* ≥ *harł'an*, *p'uzo* || *puz'aty* ≥ *puz'an*, *t'elbuch* | *telbuch'aty* ≥ *telbuch'an*. Derywacji odrzeczownikowej towarzyszą nieliczne zjawiska morfonologiczne, por. alternacje *o* → *a*, *horp* ≥ *harb'an*, *h'orlo* ≥ *harł'an*, *lop* ≥ *lab'an*, (*b* ≥) *p* → *b*, por. *horp* ≥ *harb'an*, *lop* ≥ *lab'an*. Akcent umiejscowiony jest na FS.

20. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-man*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *fachm'an* ≤ *fach* 'fach', *lachm'an* ≤ *lach* 'łach'.

Do odrzeczownikowych nazw subiektów właściwości należą także derywaty *fachm'an* i *lachm'an*. Derywat *fachm'an* określa osobę posiadającą określony zawód rzemieślniczy, por. *d'umaje szto to wón tak'i fachm'an | a wón k'aźdu rab'otu spart'olit*. Nazwa *lachm'an* odnosi się natomiast do osoby, której cechą charakterystyczną jest zniszczone lub niechlujne ubranie, gw. *łachi*. Obie nazwy mają ujemne zabarwienie emocjonalne: derywat *lachm'an* pejoratywne, a *fachm'an* ironiczno-pobłażliwe, najczęściej z odcieniem humoru.¹⁰

Derywat *lachm'an* ma pojedynczą motywację słowotwórczą, nazwa *fachm'an* może być natomiast interpretowana jako formacja odrzeczownikowa lub odprzymiotnikowa, por. *fach* || *fach'owy* ≥ *fachm'an*. Przy derywacji odrzeczownikowej FS *-man* nie wywołuje żadnych alternacji spółgłoskowych i samogłoskowych. Akcent przechodzi na FS.

21. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-un*.

Liczebność TS - 11

Materiał: *bzik'un* ≤ *bzik* 'bzik, szajba', *harb'un* ≤ *horp* 'garb', *jajcz'un* ≤ *j'ajca* 'genitalia męskie', *kłynd'un* ≤ *kł'ynda* 'noga (pogard.)', *kłyśz'un* ≤ *kł'ysza* 'noga (pogard.)', *kił'un* ≤ *k'ila* 'przepuklina', *kiszk'un* ≤ *k'iszka* 'kiszka', *lab'un* ≤ *lop* 'czoło', *pryszcz'un* ≤ *pryszcz* 'pryszcz', *srak'un* ≤ *sr'aka* 'tyłek', *żywat'un* ≤ *żyw'ót* 'brzuch'.

Analizowany TS przejawia aktywność w gwarach białoruskich, jest natomiast nieaktywny w białoruskim języku literackim [25; 36, s. 173-174; 54]. W białoruskich gwarach nadnarwiańskich Białostoczczyzny typ ten tworzy 11 derywatów, które należą do słownictwa powszechnie używanego.

Podstawy słowotwórcze mogą wskazywać na najbardziej charakterystyczne (wielkość) dla określanej osoby części ciała, por. *ty zab'acz | n'iski chl'opec | a jak'i jajczun; dzie toj kłynd'un pap'er | an'o t'yje kł'yndy d'ouhi; tak'i lab'un ud'aúsie | twar mal'y a łop jak kub'enok; už'e kud'ys toj srak'un patr'épaú | an'o gr'uba sr'aka z z'adu trasi'ecce; h'atko*

¹⁰ W znaczeniu neutralnym używana jest nazwa *fach'óvec*.

dziw'icce | *tak'i úze żywat'un zrab'iúsie* | *żyw'ót aš pa kal'éna*. Kilku-wyrazową grupę stanowią określenia osób nazwanych od chorób, na które cierpią, lub rezultatów przebytych chorób (deformacje ciała), por. *harb'un* | *al'e j'akoš sabi'é r'adzit* | *d'obre sz'yje kaž'uchi*; *tr'oszk pamal'éj* | *toj kłysz'un* z *z'adu zast'aúsie* | *dzie s tak'oju kł'yszaju pizšk'om tr'épać*; *szto tak'i kił'un* | *wón nic ci'aszkaħo ni padn'imel* | *baj'icce* | *a t'aja k'ila úž'e* | *aš str'aszno dziw'icce*; *kiszk'un* na *jah'o haw'orat* | *czóm* | *bo k'iszka sztalc'owa jam'u wypad'aje* | *czalawi'ék chw'ory* | *a z jah'o našmich'ajucce*; *nich'aj toj pryszcz'un* *lik'arstwom paszmar'ujecce* | *a to t'yje pryszcz'é czarw'ony*. W jednym derywacie podstawa jest rzeczownikiem abstrakcyjnym nazywającym cechę charakterystyczną osoby określanej przez derywat, por. *to jak'is bzik'un* | *bz'ika ú haławi''é m'aje*.

Derywaty *bzik'un*, *jajcz'un*, *kiszk'un* mają pojedynczą motywację rzeczownikową. Pozostałe nazwy są dwumotywacyjne: motywują się zarówno rzeczownikami, jak i przymiotnikami (z ucięciami), por. *horp* || *harb'aty* ≥ *harb'un*, *kł'ynda* || *kłynd'aty* ≥ *kłynd'un*, *kł'ysza* || *kłyszawy* ≥ *kłysz'un*, *k'ila* || *kił'awy* ≥ *kił'un*, *łop* || *łab'aty* ≥ *łab'un*, *pryszcz* || *pryszczaty* ≥ *pryszcz'un*, *sr'aka* || *sracz'ysty* ≥ *srak'un*, *żyw'ót* || *żywat'aty* ≥ *żywat'un*. Derywacji odrzeczownikowej towarzyszą nieliczne alternacje samogłoskowe (akanie): *o* → *a*, por. *horp* ≥ *harb'un*, *łop* ≥ *łab'un*, *ó* → *a*, *żyw'ót* ≥ *żywat'un*, oraz spółgłoskowe: (*b* ≥) *p* → *b*, por. *horp* ≥ *harb'un*, *łop* ≥ *łab'un*, *c* → *cz*, por. *j'ajca* ≥ *jajcz'un*. Akcent usytuowany jest zawsze na FS.

22. Nazwy subiektów właściwości z formantem -én.

Formant jednostkowy

Materiał: *łupi'én* ≤ *łupa* 'warga'.

W nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny formant -én [25; 36, s. 152; 47] występuje tylko w jednej odrzeczownikowej nazwie subiektu właściwości, por. *szcze da stal'a pch'ajecce łupi'én* | *jak najwaźni'éjszy hósć*. Derywat ten ma ujemne zabarwienie emocjonalne. Ujemne wartościowanie zjawisk zawarte już w podstawie słowotwórczej uintensywniane jest pejoratywnym formantem -én [9, s. 169-171].

Analizowany derywat ma motywację wieloraką: motywuje się nacechowanym ujemnie rzeczownikiem *łupa*¹¹ oraz zabarwionym ujemnie

¹¹ Odpowiednikiem neutralnym rzeczownika ekspresywnego *łupa* jest wyraz *hub'a* 'warga'.

przymiotnikiem *hup'aty*, por. *l'upa* || *hup'aty* ≥ *hupi'éń*. Derywacji odrze-zownikowej towarzyszy palatalizacja spółgłoski wygłosowej tematu, por. *p* → *p'*. Akcent usytuowany jest na FS.

23. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ar*.

Formant jednostkowy

Materiał: *czabat'ar* ≤ *cz'obat* 'buty gumowe'.

FS *-ar* [36, s. 95; 46] wyodrębnia się tylko w jednej rzadkiej odrze-zownikowej nazwie nosiciela cechy, por. *czabat'ar*, por. *a toj czabat'ar wi'éczno ú cz'obatach gum'owych l'azit | i n'óch jam'u ni szk'oda*. Derywat ten ma ujemne zabarwienie emocjonalne.

Nazwa *czabat'ar* ma pojedynczą motywację rzeczownikową, por. *cz'obat*¹² ≥ *czabat'ar*. FS *-ar* wprowadza alternację *o* → *a*. Akcent umiej-scowiony jest na FS.

24. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ur*.

Formant jednostkowy

Materiał: *jajcz'ur* ≤ *j'ajca* 'penis'.

Derywat *jajcz'ur* [36, s. 174] określa mężczyznę o dużym penisie, por. *s tym jajczur'om to straszno zadaw'acce | ja b'aczyła jah'o jak kal'iś | szcze chl'opcom | kup'aúsie ú r'éccy | u to | ja tabi'é skaż'u | adn'ym sl'owom je na szto hl'amuc*. Derywat ten używany jest w badanych gwarach na ogół rzadko i ma ujemne zabarwienie emocjonalne.

Analizowana nazwa motywuje się rzeczownikiem *j'ajca*¹³. FS *-ur* wywołuje alternację spółgłoskową *c* → *cz*. Akcent pada na FS.

25. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-sa*.

Liczebność TS - 2

¹² Dawniej wyraz *cz'obat* używany był przede wszystkim na określenie butów skórzanych z cholewami, dzisiaj jednak znikł już na badanym terenie zwyczaj chodzenia w tego rodzaju butach. Nazwa ta określa obecnie wyłącznie robocze buty gumowe, które notabene swoim wyglądem przypominają dawne tzw. oficerki.

¹³ Rzeczownik *j'ajca* używany jest w badanych gwarach zarówno na określenie genitaliów męskich w ogóle, jak również samego członka i jąder. W sąsiednich gwarach ukraińskich na określenie członka używana jest nazwa *pyti'ok*.

Materiał: *t'upsa* ≤ *t'upa* 'warga', *t'ypsa* ≤ *t'ypa* 'warga'.

Derywaty *t'upsa* i *t'ypsa* mają identyczne znaczenie i są używane na określenie osoby, która ma duże wargi, gw. ekspresywne *t'upa*, *t'ypa*, por. *toj t'upsa kal'is zach'odziú da n'aszaje m'ani | ni schaci'éla jah'o | i mi'éla r'acyju | t'upa wi'ésit jag baszm'ak; i ú kah'o údaúsie toj t'ypsa | b'aćko i m'aci spr'aúny | a ú jah'o tak'ije t'ypy*. Oba derywaty mają charakter pejoratywny i używane są często w funkcji przymiotnika.

Analizowane nazwy są dwumotywacyjne: mogą być interpretowane jako formacje odrzeczownikowe i odprzymiotnikowe, por. *t'upa* || *tup'aty* ≥ *t'upsa*, *t'ypa* || *typ'aty* ≥ *t'ypsa*. FS *-sa* nie wprowadza żadnych alternacji. Akcent pada na TS.

26. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-us*.

Formant jednostkowy

Materiał: *sz'ajbus* ≤ *sz'ajba* 'szajba'.

FS *-us* wyodrębniony został w jednej odrzeczownikowej nazwie nosiciela cechy, por. *sz'ajbus*. Derywat ten odnosi się do osoby, która ma źle w głowie, gw. *m'aje sz'ajbu*, por. *jak'i sz'ajbus | ja ni wi'édala szto wón tak'i durn'y | jak toj kaz'aú | sz'ajbu m'aje*. Nazwa ta jest nacechowana ujemnie i ma charakter obelżywy.

Analizowany derywat ma pojedynczą motywację rzeczownikową. FS *-us* nie wywołuje w derywacie żadnych zmian morfonologicznych. Akcent pada na TS.

27. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-sza*.

Liczebność TS - 2

Materiał: *kl'epsza* ≤ *kl'epa* 'noga (obraźl.)', *kłypsza* ≤ *kl'ypa* 'noga (obraźl.)'.

FS *-ša* [31] wyodrębnia się w dwóch identycznych znaczeniowo odrzeczownikowych nazwach nosicieli cech, por. *kl'epsza*, *kłypsza*. Podstawa w tych derywatach wskazuje na tę część ciała osoby, która jest w szczególności sposobem dla niego charakterystyczna, por. (*wal'ika, kryw'aja, nikszt'altna*) *kl'epa* || *kl'ypa*. Derywaty *kl'epsza* i *kłypsza* mają charakter pejoratywny. Ujemne wartościowanie zjawiska zawarte w podstawie słowotwórczej zostało tu uintensywnione formantem pejoratywnym *-sza*. Derywaty te mogą odnosić się do mężczyzny, a także do ko-

biet, por. *toj kł'epsza; t'aja kł'epsza*.

Nazwy *kł'epsza* i *kł'ypsza* motywują się zarówno rzeczownikiem, jak też przymiotnikiem, por. *kł'epa* || *kłyp'aty* ≥ *kł'epsza, kł'ypa* || *kłyp'aty* ≥ *kł'ypsza*. W analizowanych derywatach nie zachodzą żadne zjawiska morfonologiczne. Akcent pada na TS.

28. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ota*.

Liczebność TS -2

Materiał: *bid'ota* ≤ *bid'a* 'bieda, ubóstwo', *nendz'ota* ≤ *n'endza* 'nędza'.

Derywaty *bid'ota* i *nendz'ota* wskazują na charakterystyczne dla osoby określanej cechy wyrażone rzeczownikowo, por. *nu i bid'ota z jah'o* | *n'awet na chlęp ni m'aje; szto to za nendz'ota staj'it* | *tak'i abarw'any*. Nazwy te mają ujemne zabarwienie emocjonalne. Wyrażają lekceważący lub pogardliwy stosunek mówiącego do określanej osoby. Mogą one odnosić się zarówno do mężczyzn (gramatyczny rodzaj męski lub żeński), jak i kobiet (gramatyczny rodzaj żeński).

Analizowane derywaty zbliżają się znaczeniowo do nazw nosicieli cech odprzymiotnikowych i mogą być interpretowane dwumotywacyjnie [10, s. 441]: jako odrzeczownikowe, por. *bid'ota* 'ten, kogo cechuje *bid'a*', *nendz'ota* 'ten, kogo cechuje *n'endza*', lub jako odprzymiotnikowe, por. *bid'ota* 'ten, kto jest *bi'édny*', *nendz'ota* 'ten, kto jest *n'endzny*'. Derywacji odrzeczownikowej nie towarzyszą żadne alternacje. Akcent usytuowany jest na FS.

29. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-ist*.

Liczebność TS - 3

Materiał: *apcim'ist* ≤ *apcim'izm* 'optymizm', *fanabar'yst* ≤ *fanab'eryja* 'fanaberie', *humar'yst* ≤ *h'umor* 'humor'.

Nazwy subiektów cech z formantem *-ist* [49] należą w badanych gwarach do rzadko używanych. Są one derywowane od abstraktów rzeczownikowych oznaczających cechy charakterystyczne dla określanej przez derywat osoby, por. *wón apcim'ist* | *czy zdar'owy* | *czy chw'ory* | *z'aúsze uśmich'ajecce* | *i wi'éryt szto d'obre b'udzie; u* | *to fanabar'yst* | *ja jam'u t'yje fanab'eryji p'askom w'ybju; bacz jak'i humar'yst* | *aż żyw'ót bal'it* | *t'ólki śmi'échu był'o*. Nazwy *apcim'ist* i *humar'yst* należą do słownictwa neutralnego, natomiast nazwa *fanabar'yst* używana jest

w znaczeniu pejoratywnym.

W nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny analizowane derywaty należy uznać za jednomotywacyjne, opierają się bowiem wyłącznie na rzeczownikach. Derywacji mogą towarzyszyć ucięcia podstaw rzeczownikowych, por. *apcim'ist* ≥ *apcim'izm* (ucięcie *-izm*), *fanab'eryja* ≥ *fanabar'yst* (ucięcie *-yj-*), oraz alternacje samogłoskowe *o* → *a*, por. *h'umor* ≥ *humar'yst*, *e* → *a*, *fanab'eryja* ≥ *fanabar'yst*. Akcent usytuowany jest na FS.

30. Nazwy subiektów właściwości z formantem *-éza*.

Materiał: *łupi'éza* ≤ *łupa* 'warga'.

FS *-éza* został wyodrębniony w odrzeczownikowej nazwie nosiciela cechy *łupi'éza*. Derywat ten określa osobę, której cechą charakterystyczną są duże wargi, por. *narw'uje mani'e toj łupi'éza | z'ara jak tr'ésnu | to z'uby paszczyt'aje*. Nazwa ta ma ujemne nacechowanie emocjonalne (niechęć, pogarda). Może być używana na określenie mężczyzn i kobiet.

Analizowany derywat ma motywację rzeczownikowo-przymiotnikową, por. *łupa* || *łup'aty* ≥ *łupi'éza*. FS *-éza* wywołuje alternację spółgłoskową (palatalizacja) *p* → *p'*. Akcent pada na FS.

Uwagi końcowe

Klasa desubstantywnych osobowych nazw subiektów właściwości liczy w badanych gwarach 134 nazwy utworzone za pomocą 30 formantów sufiksalnych. Najbardziej rozbudowane TS słotwórcze tworzą formanty *-acz* (37) i *-nik* (23). Typy te przejawiają w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny najwyższą aktywność. Zdecydowanie mniej rozbudowane i jednocześnie mniej aktywne są TS z formantami *-un* (11) *-ak* (9), *-an* (8), *-al* (6), *-awec* (5) i *-ist* (4). Pozostałe TS reprezentowane są przez dwa lub jeden derywat i wykazują znikomą aktywność. Liczebność poszczególnych TS ilustruje następująca tabelka:

Lp. TS z FS (liczba)

1. -acz (37)
2. -nik (23)
3. -un (11)
4. -ak (9)
5. -an (8)
6. -al (6)
7. -awec (5)
8. -ist (3)
9. -ecza (2)
10. -andzia (2)
11. -uha (2)
12. -ik (2)
13. -éj (2)
14. -el (2)
15. -man (2)
16. -sa (2)
17. -sza (2)
18. -ota (2)
19. -ec (1)
20. -awec (1)
21. -anda (1)
22. -aha (1)
23. -éka (1)
24. -acznik (1)
25. -ul (1)
26. -er (1)
27. -an (1)
28. -ur (1)
29. -us (1)
30. -éza (1)

TS o najwyższej aktywności tworzą formanty mające także wysoką aktywność w zakresie innych kategorii słowotwórczych, por. TS z for-

mantami *-un*, *-acz*, *-nik*. Formanty te przejawiają bardzo wysoką aktywność w obrębie dewerbalnych nazw subiektów czynności. Ustępują pod tym względem jedynie formantowi *-ło*, który jest zdecydowanie najszerszej wykorzystywany przy urabianiu dewerbalnych nazw subiektów czynności (tworzy formacje nacechowane ujemnie). Formant *-nik* jest aktywny zwłaszcza przy derywacji desubstantywnych nazw subiektowych. Wysoką aktywność przy tworzeniu deadiektywnych nazw subiektów cech wykazują formanty *-acz* i *-ak*, tu jednak najwyższą aktywność mają TS z formantami *-ec* i *-ik*, które jedynie w wąskim zakresie wykorzystywane są przy derywacji desubstantywnych nazw subiektów właściwości.

Desubstantywne nazwy subiektów właściwości, inaczej – desubstantywne nazwy subiektów cech lub nosicieli cech, zbliżają się do deadiektywnych nazw subiektów cech. W wielu opracowaniach nazwy te łączone są w jedną grupę, a mianowicie w grupę nazw atrybutywnych. Coraz częściej jednak, zwłaszcza w nowszych opracowaniach, autorzy zaliczają je do dwóch różnych grup, ponieważ dostrzegają nie tylko podobieństwa semantyczne i formalne między tymi nazwami, ale także istotne różnice, zwłaszcza w doborze środków formalnych derywacji.

Bibliografia

1. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, 1, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, Wrocław 1980.
2. Bartoszewicz A., *K opriedieleniju sistiemy słowoobrazowanija*, „Woprosy jazykoznanija”, 1972, nr 2.
3. Brodowska-Honowska M., *Zarys klasyfikacji polskich derywatów*, Wrocław 1967.
4. Buzássyová K., *Sémantická štruktúra slovenských deverbativ*, Bratislava 1974.
5. Chackiewicz W. B., *Suffiksialnoje słowoobrazowanije suszczestwi-tielnych w sovriemiennom bieloruszkom jazykie*, [AKD], Mińsk 1956.
6. Chackiewicz W. B., *Sufiksialnaje utwarennie nazounikau, jakija abaznacajuć asobu mužczyńskaha połu, u suczasnaj bielaruskaj mo-wie*, [w:] *Dasledawanni pa bielaruskaj i ruskaj mowach*, Mińsk 1958.
7. Dokulil M., *Teria derywacji*, Wrocław 1979.
8. Glinka S., *Granice językowe i przykłady zróżnicowania fonetycznego gwar białoruskich Białostoczczyzny*. „Sprawozdania z Prac Nau-

- kowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” III, 5, Warszawa 1960.
9. Grabias S., *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin 1980.
 10. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, 2, Warszawa 1998.
 11. Grzegorzczkowska R., Puzynina J., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa 1979.
 12. Honowska M., *Ewolucja metod polskiego słowotwórstwa synchronicznego (W dziesięcioleciu 1967–1978)*, Wrocław 1979.
 13. Horecký J., *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959.
 14. Kaźłowa R. M., *Nazouniki z farmantam –'ecz-a, ecz-a u bielaruskaj mowie*, „Bielaruskaja mowa i mowaznaustwa”, 2, 1974.
 15. Klimczuk F., *Ab suadnosinach haworak brescka-pinskaha Palesia i Padlaszsa*, [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, Białystok 1995.
 16. Klimczuk F., *Haworki zachodniaha Palessia. Fanietyczny narys*, Mińsk 1983.
 17. Kondratiuk M., *Wokalizm białorusko-ukraińskich gwar powiatu hajnowskiego*, „Slavia Orientalis”, 1964, nr 3.
 18. Kosowski B. I., *Iz istorii suffiksa -ik i jego proizwodnych w białoruskom jazykie*, „Trudy po jazykoznaniju”, 1958, nr 1.
 19. Kowałyk I. I., *Wczennia pro słowotwir*, Lwów 1958.
 20. Kubriakowa J. S., *Słowoobrazowanie*, [w:] *Obszczeje jazykoznanije*, Moskwa 1972.
 21. Kuraszkiewicz W., *Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem i Narwią*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, t. 31, 2, Warszawa 1938.
 22. Kuraszkiewicz W., *Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej*, „Acta Baltico-Slavica”, 1964, nr 1.
 23. Laskowski R., *Derywacja rzeczowników w dialektach łaskich*, cz. 1: *Abstracta, collectiva, deminutiva, augmentativa*, Wrocław 1966.
 24. Laskowski R., *Derywacja rzeczowników w dialektach łaskich*, cz. 2: *Rzeczowniki z formantem w funkcji przedmiotowej*, Wrocław 1971.
 25. Laszczyńska W. A., *Derywacyja atrybutywnych nazwau asob mužczyńskaha połu pry dapamozie sufiksau -an ('an), -un, -'en'*

- (an'), „Wesci AN BSSR”, Sieryja hramadskich nawuk, 1972, nr 1.
26. Łopatin W. W., *Russkaja słowoobrazowatielnaja morfiemika*, Moskwa 1977.
 27. Łukaszaniec A. A., *Zmieny u struktury bielaruskaj litaraturnaj mowy i dynamika jaje norm. Słowautwarennie*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Bielaruskaja mowa*, Opole 1998.
 28. Michaluk D., *Dobra i miasteczko Narewka na tle dziejów regionu (do końca XIX w.)*, Białystok-Narewka 1997.
 29. Moisiejew A. I., *Osnownyje woprosy słowoobrazowanija w sowriemennom russkom litieraturnom jazykie*, Leningrad 1987.
 30. Nagórko A., *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa 1998.
 31. Paulenka N. A., *Asabowyja nazouniki z sufiksami -sza, -cza u bielaruskaj mowie*, „Wesnik BDU”, 1985, s. 4, 3.
 32. Poldauf I., *Tvořeni slov. O vědeckém poznání soudobých jazuků*, Praha 1958.
 33. Ružička J., *Z problematiki slovotvorných modelov*, „Prace Filologiczne”, XVIII, 1964, nr 2.
 34. Sajewicz M., *Wyobrazenie „małej ojczyzny” w białoruskojęzycznych wspólnotach wiejskich na Białostoczczyźnie*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin 1993.
 35. Sajewicz M., *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie*, [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, „Rozprawy Slawistyczne”, nr 12, Lublin 1997.
 36. Sciacko P. U., *Bielaruskaje narodnaje słowautwarennie. Afiksalnaja nazouniki*, Mińsk 1977.
 37. Sciacko P. U., *Narodnaja leksika i słowautwarennie*, Mińsk 1972.
 38. Sienkiewicz W. J., *Katiergorija ocenki w bieloruskom i russkom jazykach (na materiale nazwanij lica)*, [AKD], Mińsk 1987.
 39. Smułkowa E., *Przykłady różnicowania morfologicznego gwar białoruskich Białostoczczyzny*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” III, z. 5, Warszawa 1960.
 40. Smułkowa E., *Szkic systemów fonologicznych gwar Białostoczczyzny wschodniej*, „Slavia Orientalis”, 1968, nr 3.
 41. Szakun L. M., *Słowautwarennie*, Mińsk 1978.
 42. Šmilauer V., *Novoceské tvořeni slov*, Praha 1971.
 43. *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*, pod red. A. Obrębskiej-Jabłońskiej, Warszawa 1972.

44. Tetowska-Trojewa M., *Otŭlagotni imena za lica w bylgarskite gowory. Nomina agentis*, Sofija 1988.
45. Ułuchanow I. S., *Słowoobrazowatielnaja siemantika w russkom jazykie i princypy jejo opisanija*, Moskwa 1977.
46. Wiarchou P. W., *Z historyi asabowaha sufiksa -ar (-'ar) u bielaruskaj mowie*, „Wiesci Akademii nawuk BSSR”. Sieryja hramadskich nawuk, 1963, nr 1.
47. Wiarchou P. W., *Imienny sufiks -eń u bielaruskaj mowie*, [w:] *Ab niekatorych asabliwasciach bielaruskaj litaraturnaj mowy*, Mińsk 1965.
48. Wiarchou P. W., *Nazouniki z sufiksam -acz (-'acz) u bielaruskaj mowie*, [w:] *Bielaruskaja mowa (Dasledawanni pa leksikalohii)*, Mińsk 1965.
49. Wiarchou P. W., *Nazouniki z sufiksami -ist , -yst*, „Narodnaja aswiewa”, 1967, nr 8.
50. Wiarchou P. W., *Nazouniki z sufiksami -ak, -'ak, -aka, 'aka u bielaruskaj mowie*, [w:] *Z žyccia rodnaha słowa*, Mińsk 1968.
51. Wiarchou P. W., *Sufiks -ik u bielaruskaj mowie*, „Narodnaja aswiewa”, 1969, nr 10.
52. Wiarchou P. W., *Nazouniki na -ar (-'ar) u bielaruskaj mowie*, Mińsk 1970.
53. Wiarchou P. W., *Nazouniki na -ець u bielaruskaj mowie*, „Bielaruskaja linhwistyka”, 1972, nr 1.
54. Wiarchou P. W., *Nazouniki na -умь, (-онь) u bielaruskaj mowie*, „Bielaruskaja linhwistyka”, 1973, nr 4.
55. Wierchow P. W., *Suffiksialnoje słowoobrazowanie suszczestwitielnych w bieloruskom jazykie XV-XX wiekow. Suffiksy -икь, -owикь, -никь, -ownikь, -lnикь, -czikь, -akь (-'akь), -czakь, -niakь, -ak-a (-'ak-a), -aczь (-'aczь)*, [AKD], Mińsk 1970.
56. Winokur G. O., *Zamietki po ruskomu jazykoznaniju*, „Izwiestija AN SSSR, 5, „Sieryja Litieratury i Jazyka”, 1946, nr 1.
57. Wiśniewski J., *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie*, [w:] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 1, Wrocław 1980.
58. Ziemska J. A., *Sowriemiennyj russkij jazyk. Słowoobrazowanie*, Moskwa 1973.
59. Ziemska J. A., *Słowoobrazowanie kak diejatielnost'*, Moskwa 1992.